

УДК 658

Мамедсупиев Мухтаржан Даммулаевич

э.ғ.д., Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Секенова Еркежан Абзалқызы

2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

«КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ» ҰҒЫМЫНЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ ЖҮЙЕСІ

Бұл мақалада кәсіпкерлік қызметтің субъектілерінің теориялық, әдістемелік, әдіснамалық және тәжірибелік негіздері ашылып қарастырылады

Түйін сөздер: нарық, субъекті, қоғамдық өндіріс, тұтыну, айырбас, экономикалық қатынас.

В данной статье раскрываются теоретические, методические, методологические и практические основы субъектов предпринимательской деятельности

Ключевые слова: рынок, субъект, общественное производство, потребление, обмен, экономические отношения.

This article describes the theoretical, methodological, methodological and practical foundations of business entities

Keywords: market, subject, social production, consumption, exchange, economic relations.

Нарық - ертеден келе жатқан шаруашылықты жүргізу құралы, оның дамуының өзіндік бай тарихы бар.

Нарыққа бірнеше анықтама беруге болады. Нарық – тауар өндірісі және пайдалану заңдарына сай ұйымдастырылған тауар айырбасы қатынастарының жиынтығы. Нарық – сатып алушылар мен сатушылар арасындағы өзара байланысты жүзеге асыру механизмі, яғни сұраныс пен ұсыныс қатынасы болып табылады.

Нарықтың пайда болып, қалыптасуы екі объективті жағдайға байланысты: біріншісі - қоғамдық еңбек бөлінісі, ал екіншісі - жеке меншік негізіне сүйенген тауар өндірушілердің экономикалық тұрғыдан оқшаулануы. Ал, «нарық» туралы әртүрлі көзқарастар бар. Мәселен, «Саяси экономия» оқулығында, нарық өндірістік қатынастар жүйесіне кіретін, меншік қатынасын қамтамасыз ететін, айырбас категориясы ретінде сипатталады. Ал, «Экономикалық теория негіздері» [3] курсына нарық - сатып алу және сату жиынтығы ретінде қарастырады. «Экономиксте» [4] нарық - бұл жеке тауарлар мен қызмет көрсету түрлерін байланыстыратын, сатып алушылар мен сатушылардың институты немесе механизмі.

Осы аталған қызметтер тұрғысынан алсақ, нарықты әртүрлі тауар өндірушілер мен тұтынушылар арасында болатын экономикалық байланыстар мен қатынастар жүйесі деп сипаттауға әбден болады.

Экономикалық қажеттіліктер материалдық және рухани игіліктерді пайдалану арқылы қанағаттандырылады. Бұл жерде қоғамның экономикалық қызметінің табиғи мақсаты жүзеге асырылады. Адамдар өз еңбектерінің нәтижелерін пайдалану үшін шаруашылық жүргізу жүйесін қалыптастырып, оның қызметін қолдап отырады. Ұтымды пайдалану экономиканың жалпы тиімділігін де арттырады. Мысалы, материал сыйымдылығын кеміту қоғам қажеттілігін аз шығындармен қанағаттандыруға көмектеседі, әрі өндіріске жүктелетін тапсырмаларды жеңілдетеді.

Экономикалық қатынас өзінің «қатынас» мағынасына сай қандай да бір заттың немесе адамдардың өзара қос әрекетін сипаттайды. Сондықтан экономикалық қатынас деп адамдардың қандай да бір затқа байланысты қатынасын айтамыз. Дәлірек айтқанда, экономикалық қатынас дегеніміз – экономика субъектілерінің қандай да бір зат жөніндегі қатынасы.

Әрбір экономикалық агент үнемі және біртегілде бірнеше экономикалық қатынасқа түсіп отырады. Көп жағдайда адамдар экономикалық қатынасқа пайда табу мақсатында қатысады [2].

Біздің пікірімізше, экономикалық қатынас дегеніміз – ұдайы өндіріс процесіндегі еңбек өнімін өндіру, иемдену, айырбастау және тұтыну жөніндегі адамдар арасындағы объективті қалыптасқан қатынас.

Экономикалық байланыстар өнімдерінің өндірушілерден тұтынушыларға қозғалысын камтиды: бір жақтан, өндірушілер, басқа жақтан, тұтынушылар арасында көп түрлі айырбас жүріп отырады.

Нарық жағдайындағы экономикалық байланыс пен қатынастарда тауарды өндірушілер мен тұтынушылар арасындағы қатынастар, байланыстар анықталса, екіншіден, ол байланыстар қайтарымдылықты, тепе-теңдікті объективті түрде алдын-ала анықтайды, үшіншіден, бұл байланыстарда өзара бәсекелес болады, өйткені онсыз нарық болуы мүмкін емес. Соның нәтижесінде экономикалық жағынан әлсіз шаруашылықтар бірліктерінен тазартады, ал тиімділігі жоғары, келешегі бар шаруашылық субъектілеріне жол ашылады.

Нарық тауарларды өткізуге байланысты сатушылар мен сатып алушылардың арасындағы қатынастар жүйесі болып табылады [5].

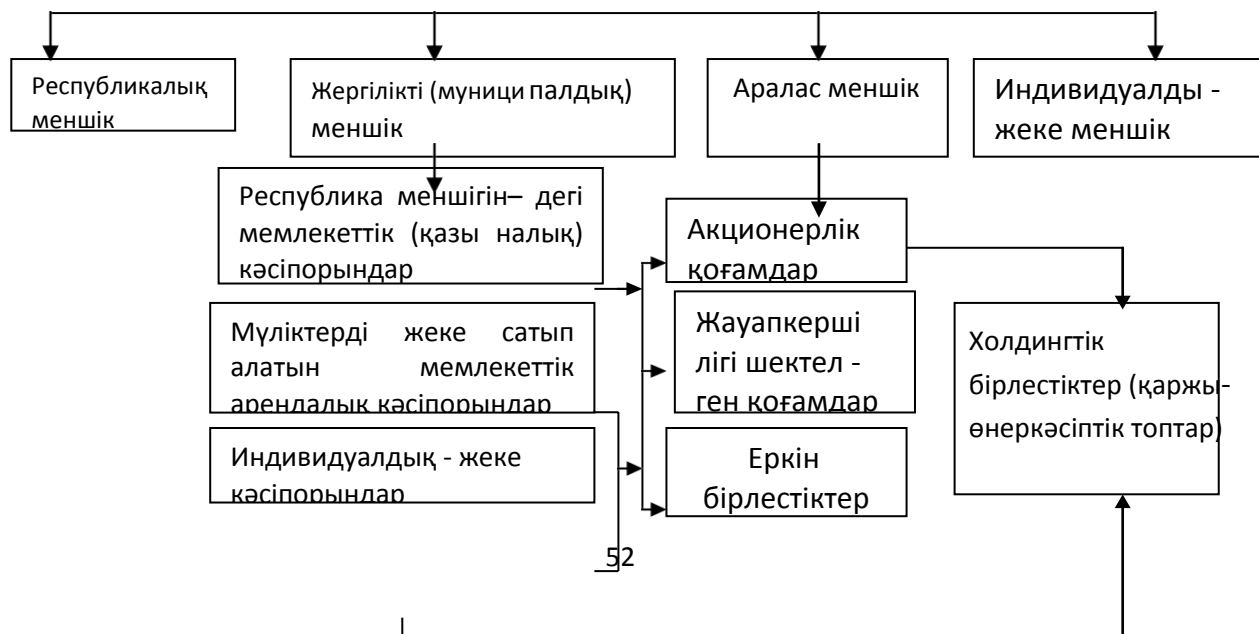
Экономикалық дамудың объективті жағдайы нарықты және оның категорияларын (баға, ұсыныс, бәсеке, және т.б) өмірге әкелді. Көп уақыт бойы біздің еліміздегі басқарудың әкімшілдік-әміршілдік әдісі үстем етуі нарықтың дамуына тежеу салды. Соңғы жылдары басқарудың экономикалық әдісіне көшу нарықтық айырбасқа жол ашып отыр. Экономикалық өмірде шаруашылық қызметін ұйымдастырудың бұл әдісі батыстық модельдерді қайталау емес. Бұрынғы социалистік нарықтық қатынастардың ұлғаюы шаруашылық механизмін қайта құру барысындағы заңды көрініс. Мысалы, Венгрияда 1988 жылдың өзінде экономикалық реформа барысында өндіріс құрал- жабдықтарына көтерме

сауданы енгізу арқылы нарықтық тепе-теңдігі қалыптастырылды. Әрбір өндіріс әдісіндегі нарық меншікке байланысты өндіріс қатынастарының бүкіл жүйесінде әрекет етеді. Біздің қоғамымызда да нарықтық өндірістің тиімділігі мен халықтың әлеуметтік-тұрмыс дәрежесін жақсарту бағытында қызмет істей бастайды.

Экономикалық ресурстарға: жер, еңбек, техника, шикізат, ақпарат және т.б тән нәрсе – олардың сиректігі немесе шектеулігі. Экономикалық теорияда бұл феномен шамасы «ресурстар Заңы» деп аталады. Бұл жағдайда пайда табу мен молшылықты қамтамасыз ететін тетік әлде кімнің даналығы немесе ақылдылығының нәтижесі емес, ол-еңбек бөлінісі мен нарыққа байланысты көрініс береді. Мұны адамдардың өмірге қажетті әр түрлі ресурстар алу үшін өз еңбек өнімдерін бір-бірімен айырбастауға деген табиғи қажеттілігінен және бейімділігінен туындайтынын көреміз. Осыған байланысты А. Смиттің зерттеген «көрінбейтін» қол деген теориясына назар аударайық. Бұл теория бойынша, адамдардың экономикалық шаруашылық субъектісі ретіндегі біреулердің әр түрлі еңбек өніміне деген мұқтаждық түсіндіріледі.

Меншіктік қатынастар өндірістік қатынастардың мәнін құрап, оларды өзіндік түрлерге бөледі. Егер бүкіл қоғам толығымен құралдарға, заттар мен еңбек нәтижелеріне өзінікі деп қараса, онда бұл қоғамдық меншіктің түрі болады.

Қазақстан экономикасында меншіктің көп түрі орын алады және олар экономикалық жүйелерді ұйымдастырудың үлгілері болып табылады. Оны мына кестеден көруге болады (Сурет 1).

Сурет 1. Экономикалық жүйелерді ұйымдастырудың үлгілері

Осыған байланысты экономикалық қатынастар негізінде өндіріс үрдісіндегі - өндіріс, бөлу, тұтыну, айырбастау қатынастарының ұштасу нәтижесінде қалыптасты. Шын мәнісінде экономикалық қатынастардың өзара даму себебі және құрылымы олардың арасындағы қарама-қайшылығымен жүзеге асады. Іс жүзінде бұл экономикалық қатынастардың дамуын зерттеу бүкіл әлемдік тарихи үрдіс ретінде белгіленеді. Сонымен қатар, экономикалық қатынастардың мәні мынандай теорияларды зерттеумен байланыстырылады.

Сонымен қоғамдағы қатынастардың негізгі түрлерінің бірі болып тұтыну аймағындағы қатынас болып табылады. К.Маркс дәлелдеген өндіріс және тұтыну екеуі бір-біріне қарама-қарсы үрдіс болғанымен, бірін-бірі жоққа шығармайды, сонымен қатар өзара бір-біріне сіңісіп, бір-бірінсіз өмір сүре алмайды [5]. Әрине тұтыну биологиялық немесе технологиялық үрдіс сияқты әлеуметтік экономикамен қарастырылмайды. Бұл басқа ғылымдардың есебі. Бірақ тізбектілі тұтырудың өндірілуі экономикалық зерттеулердің қоршауына ене береді. Сонымен өндіріс, бөлу, айырбастау және тұтыну өзара тығыз орнастырылған өндірістің бір тұтас үрдісін білдіреді.

Өндіріс қатынасы және бөлу өзара бір-біріне әсер етеді. Мысалы: бөлу айлық жалақы түрінде сыйлық және басқа төлемақы сияқты өндірістік еңбектің өнімі ретінде өндірілуін жоғарылатады.

б) Бөлу қатынасы өндірістік қатынасқа әсер етіп қоймай, соған сіңіп кетеді. Бөлу жоғарыда көрсетілгендей, экономиканың тиянақты аясы болып табылады. Келешекте зерттеу өндірісі, бөлу сол уақытта өзін-өзі өндірудің элементін құрайды. Ол үздіксіз меншікті өндірістің қажеттілігіне адамдар арасындағы әрекеттің тәсіліне айырбастайды. «Бөлуден бұрын азық-түлікті бөлу» қажет және ол бар деген К.Маркс [7]:

Біріншіден, өндірістің бөлінуі; екіншіден ол әрі қарай сол қатынастың қоғамдық мүшелеріне әртүрлі өндірісте әсер етеді... Азық-түлікті бөлу, оны үйлестірудің нәтижесі ретінде ғана көрсетеді, яғни өндірістік қатынастың

мұндай жағы меншік қатынасына кіреді. Міне, саяси экономиканы меңгеру кезінде сол және басқа процесс құбылыстың бірінші орында болуы, сол меншік барлық экономикалық қатынастарды жалпы

байланыстырады және қоғамдық қатардың сипатын анықтайды.

XX ғасырда елдер арасындағы экономикалық қатынастар әрқилы болып дамыды, олар тек сауда ғана емес, өндірісте капитал айналымында, ғылыми зерттеулердің нәтижелерін айырбастауда да кездеседі.

Қорыта келгенде, нарықты экономикада кәсіпкерлік орталық орынға ие және ол әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде кең секторлы қоғамдық қарым-қатынастарды қамтиды. Сондай-ақ кәсіпкерлік қызмет тіршілігіміздің экономикалық жағдайларына да қатысты үлкен роль атқарады.

Сонымен бұл бөлімде жүргізілген талдауға былайша қорытынды жасауға болады:

- нарықтық қатынастар жүйесінің қалыптасуы қаралып, оның жеке элементтері талдауға алынды;

- тауар өндірушілер мен тұтынушылар арасындағы тұрақты байланыстар анықталды;

- бұл байланыстардың өзіндік ерекшеліктері: қайтарымдылықты, тепе-теңдікті объективті түрде алдын-ала анықтайтыны көрсетілді;

- мұндағы байланыстардың басымдылықта болу себебі зерттеу нәтижесінде дәлелденді, демек, байланыстарда өзара бәсекелестік болуы нәтижесінде кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің серпінді жұмыс негізі қаланады;

- нарықты экономикада кәсіпкерлік орталық орынға ие және ол әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде кең секторлы қоғамдық қарым-қатынастарды қамтиды;

- бұл қоса қарастырылған қатынастар - бұл меншіктің, өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну араларын ұйымдастырып жүргізу үрдісіндегі ұйымдастырушы әлеуметтік-экономикалық байланыс. Олай болса, бұл қатынастар жүйесіндегі кәсіпкерлік қызмет жалпы қоғамның жедел дамуына елеулі әсер етеді.

Сондықтан да кәсіпкерліктің қалыптасуын, даму эволюциясын талдау, бұл мәселе түсінігін кеңейте түседі. Осы мәселе келесі бөлімде қаралады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің қазақ халқына жолдауы «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» Егеменді Қазақстан //2010ж
2. Хамитова К.З. Экономика және кәсіпкерлік негіздері: оқулық. – Астана: Фолиант, 2007. – 192б.
3. Борисов Е.Ф, Волков Ф.М. Экономическая теория. Учебник. М: Юрист. 1997.
4. Кэмпбел Р., Макконелл, Стэнли Л., Брю . Экономикс. Принципы, проблемы и политика. 1 том; М., Изд-во «Республика» 1992., с.62.
5. Қазіргі заманғы нарық: табиғаты және дамуы/ Э.П.Дунаев, И.Е. Рудакова редакциясымен –М, МГУ, 1992ж.

Мамедсупиев Мухтаржан Даммулаевич

Лауазымы: д.э.н. профессор, «Бизнес және басқару» кафедрасы, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Мәңгілік ел, 11

Ұялы. тел: +77713695637

Секенова Еркежан Абзалқызы

Лауазымы: 2 курс магистранты, Қазақ инновациялық гуманитарлық заң университеті

Пошталық мекен-жайы: 071400, Қазақстан Республикасы, Семей қ., Мәңгілік ел, 11

Ұялы. тел: +77713695637

e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

«Кәсіпкерлік қызмет» ұғымының мәні және жүйесі

Мамедсупиев Мухтаржан Даммулаевич

Должность: д.э.н. профессор, кафедра «Бизнес и управление», Казахский гуманитарно-юридический инновационный

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Мәңгілік ел, 11

Сот. тел: +77713695637

Секенова Еркежан Абзаловна

Должность: магистрантка 2 курса, Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

Почтовый адрес: 071400, Республика Казахстан, г. Семей, ул. Мәңгілік ел, 11

сот. тел: +77713695637

e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

Сущность и система понятия «предпринимательская деятельность»

Mamedsupiev Mukhtarzhan Dammulayevich

Position: д.э.н. Professor, Department of Business and Management, Kazakh Humanitarian and Legal Innovation

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey, st. Мәңгілік ел, 11

Mob.phone: +77713695637

Sekenova Erkezhan Abzalovna

Position: 2nd year graduate student, Kazakh Humanitarian Law Innovation University, Semey

Mailing address: 071400, Republic of Kazakhstan, Semey, st. Мәңгілік ел, 11

Mob.phone: +77713695637

e-mail: Asema.31.1983@mail.ru

The essence and system of the concept of "entrepreneurial activity"